

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA SƏMƏRƏLİ VERGİ YÜKÜNÜN MAHİYYƏTİ VƏ BEYNƏLXALQ TƏCRÜBƏSİNİN TƏHLİLİ

Bu gün vergi gəlirləri dövlətin gəlir tələbatını ödəyən sadəcə alət olmaqdan çıxıb. Eyni zamanda cəmiyyətlə təsərrüfat vahidləri arasında iqtisadi, maliyyə, sosial və s. kimi bir çox funksiyaları və məqsədləri var. Xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrdə vergi gəlirlərinin resursların bölüşdürülməsinə, gəlir bölgüsünə və iqtisadi sabitliyə təsiri vergiləri daha da vacib edir.

Son illər milli iqtisadi inkişaf strategiyasında mühüm rol oynayan vergitutma

bazasının genişləndirilməsi, vergi xidməti orqanlarında vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi, vergi xidmətinin müasir Avropa standartlarına uyğunlaşdırılması sahəsində əhəmiyyətli işlər görülmüş, vergi qanunvericiliyi və vergi inzibatçılığının müasir tələblər baxımından qurulmasında bir sıra müvəffəqiyyətlərə nail olunmuşdur.

Vergi ödəyicilərinə öhdəsinə düşən vergi yükünün ağırlığının getdikcə artırılması və həmçinin, vergi növlərinin sayının artırılması, vergi dərəcələrinin yüksəldilməsi, güzəşt və imtiyazların ləğv edilməsi və s. zamanı vergi sisteminin səmərəliliyi öncə artır, sonra özünün maksimal qiymətini alır və sonra isə dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının həcmi kəskin şəkildə aşağı düşür. Bu zaman büdcə sisteminin itkiləri əvəz edilməz olur. Buna görə də, vergi ödəyicilərinin çox böyük bir hissəsi ya müflisləşir, ya da ki, istehsalı kəskin olaraq aşağı düşür. Digər hissəsi isə bir sıra legal və bir çox hallarda isə qeyri-legal üsullardan istifadə etməklə hesablanmış və ödənilməli olan vergi məbləğini sıfıra endirməyə çalışırlar. Sonradan dövlət tərəfindən vergi yükünün azaldılması yolu ilə istehsalı çiçəkləndirmək üçün uzun müddət tələb olunur və təcrübə bizə göstərir ki, vergitutmadan yayınmaq üçün müxtəlif yollar tapan vergi ödəyiciləri vergi yükü aşağı salındıqdan sonra da vergiləri tam həcmdə ödəmirlər.

Bununla əlaqədar ölkənin vergi sisteminin qurulması və təkmilləşdirilməsində vergi ödəyicilərinin optimal vergi yükü problemi xüsusi rol oynayır. XX əsrin ikinci yarısında vergi yükünün yüksəldilməsi ilə dövlət xəzinəsinə daxil olan məbləğlər arasındakı asılılığın başlanğıcını professor A.Laffer qurmuşdur. Lafferin nəzəriyyəsinə görə vergi dərəcələrinin maksimum həddə qədər yüksəldilməsi vergi daxilolmalarının maksimum artımına imkan verirsə həmin həddə özünün maksimum qiymətini alır. Sonra isə büdcə daxilolmaları kəskin sürətdə azalır: Lafferə görə vergi yükünün artırılması iqtisadiyyatın gizli sektorunun inkişafının birbaşa şərti kimi çıxış edir. Laffer göstərmişdir ki, vergi yükünün azaldılması sahibkarlıq fəaliyyətini stimullaşdırır və təşəbbüskarlığı inkişaf etdirir. Bu zaman dövlət gəlirlərinin artımı məhsul (iş, xidmət) istehsalçılarına düşən vergi yükünün artırılması hesabına deyil, istehsalın artırılması hesabına vergitutma bazasının genişləndirilməsi əsasında baş verir. Bu kəmiyyəti dəqiq və həmişəlik təsəvvür etmək mümkün deyil. Onun səviyyəsi ölkənin ümumi iqtisadi vəziyyətindən və konkret ölkədə fəaliyyət göstərən vergi ödəyicisinin maliyyə vəziyyətindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır.

Lakin bir çox ölkələrdə vergi yükü göstəricisinin kəmiyyəti yüksəkdir. Məsələn, İsveçdə vergi sistemi elə qurulmuşdur ki, vergi ödəyiciləri öz gəlirlərinin 50 % və daha artıq hissəsini dövlət xəzinəsinə ödəyirlər. Bu heç də onların istehsalın inkişafına olan marağını azaltmır. Burada heç bir paradoks yoxdur. Belə ki, bu ölkələrdə dövlət bir sıra iqtisadi və sosial xarakterli məsələləri vergilərin hesabına həll edir, hansı ki, əksər digər ölkələrdə vergi ödəyiciləri bu məsələləri vergiləri ödədikdən sonra özlərinin sərəncamında qalan gəlirləri hesabına həll edirlər. Göründüyü kimi, belə hallarda maraqların balansı qorunub saxlanılır.

Vergi yükünün hesablanmasına müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Məsələn, vergi potensialının, əhaliyə düşən vergi yükünün səviyyəsinin, makro səviyyədə vergi yükünü və onun dinamikasını müəyyən edən və ölkə iqtisadiyyatının əsas makroiqtisadi göstəriciləri əsasında təyin olunan vergilərin Ümumi Daxili Məhsulda (ÜDM) xüsusi çəkisinin hesablanması metodikaları məlumdur.

Vergi yükünün hesablanmasına bu cür yanaşma xalq təsərrüfatının bütün təsər-

rüfat subyektləri üçün alınan nəticələri müqayisə etməyə imkan vermir. Lakin makro-səviyyədə vergi yükünün hesablanması zamanı bu metodikadan istifadə etmək mümkündür. Məsələn, bütün vergiləri və büdcədən kənar sosial sığorta fondlarına ödəmələrin cəminin təqdim olunmuş məhsulun həcminə nisbəti kimi təyin olunan vergi yükü göstəricisi müəyyən çatışmamazlıqlarla xarakterizə olunur.

Vergi yükü makroiqtisadi göstəricilərin dinamikasından və iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq ölkələr arasında bir-birindən fərqlənir. Adətən, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş, yüksək sosial təminatla malik ölkələrdə vergi yükü kifayət qədər yüksək olur və onun böyük hissəsi istehlakın üzərinə düşür. Vergi yükü makro səviyyədə iki göstərici ilə qiymətləndirilir:

1. Nominal vergi yükü;
2. Faktiki vergi yükü.

Nominal vergi yükü dedikdə, mövcud qanunvericiliyə əsasən müəyyən olunmuş vergi potensialı tam şəkildə səfərbər olunduğu halda əldə edilən daxilolmaların həmin mərhələdə mövcud olan nominal ümumi daxili məhsula nisbəti başa düşülür. Nominal vergi yükü ilə faktiki vergi yükü arasındakı fərqlər vergidən yayınma dərəcəsini göstərir. Nominal vergi yükü nə qədər yüksək olarsa, ondan yayınma ehtimalı da bir o qədər çox olur. İqtisadi inkişafın səviyyəsindən asılı olaraq, dövlət vergi siyasətini həyata keçirərkən əhalinin gəlirlərinin yenidən paylanması, iqtisadi bərabərsizliklərin azaldılması, iqtisadiyyatın daxili və ya xarici investisiyalar hesabına inkişafının təmin edilməsi, xarici iqtisadi əlaqələrin stimullaşdırılması və s. məqsədləri əsas götürə bilər. Vergi siyasətinin dəyişməsi makroiqtisadi səviyyədə məcmu tələbə və məcmu təklifə təsir göstərir. Buna görə də, vergi siyasəti mobil xarakter daşmalı və iqtisadi aktivliyin stimullaşdırılmasında həlledici rola malik olmalıdır.

Dövlət xərclərinin, istehlak həcmində dəyişməsi asılı olaraq vergi yükü dəyişir. Belə ki, dövlət xərcləri artdıqca, orta vergi yükü artır, azaldıqda isə azalır.

Bununla yanaşı, dövlət investisiyasına münasibətdə də oxşar yanaşma mövcuddur.

İqtisadi inkişaf tempinin yüksəlməsi, şübhəsiz, iqtisadiyyatın vergi yükünün artırılmasını tələb edir və əksinə. İstehlakın səviyyəsinin artması halında isə əks mənzərə yaranır. İstehlak norması artdıqca orta vergi yükü azalır. Ona görə də ümumi daxili məhsulun istehlak və yığım komponentlərinin optimal nisbəti iqtisadi siyasətin əsas vəzifələrindən biri kimi diqqət mərkəzində saxlanmalıdır.

Məlumdur ki, vergi ödəyicisinin üzərinə düşən vergi yükünün artması nəticəsində əvvəlcə vergi sisteminin səmərəliliyi yüksəlir və öz maksimum səviyyəsinə çatır, sonra isə kəskin sürətdə aşağı düşür. Bu zaman büdcə sisteminin itkilərinin yerinin bərpasında problemlər yaranır, çünki vergi ödəyicilərinin müəyyən hissəsi ya müflisləşir, ya da öz fəaliyyətini dayandırır, digər hissəsi isə ödəməli olduqları vergilərin məbləğinin minimal səviyyəyə endirilməsinin qanuni və ya qeyri-qanuni yolunu tapırlar. Sonradan vergi yükünün səviyyəsi aşağı salındıqda belə dağılmış istehsalı bərpa etmək üçün illər tələb olunur. Bundan başqa, vergidən yayınmanın real yolunu tappan vergi ödəyicisi vergi yığımlarının əvvəlki səviyyəsi bərpa olunduqda belə vergiləri tam həcmdə ödəməkdən yayınacaqdır. Vergi yükünün buna görə də optimal səviyyəsinin müəyyən edilməsi problem inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq istənilən ölkənin vergi sisteminin qurulması və təkmilləşdirilməsində mühüm rol oynayır.

Vergitutmanın beynəlxalq təcrübəsi göstərir ki, vergi ödəyicilərindən tutulan vergilər onun məcmu gəlirinin 30-40 faizindən çox olduqda iqtisadi fəallığın səviyyəsi aşağı düşür, ölkə iqtisadiyyatına qoyulan investisiyaların həcmi azalır, ölkədəki biznes mühiti öz şəffaflığını itirir. Onu da qeyd etmək ki, bir çox ölkələrdə vergi yükü göstəricisinin kəmiyyəti yüksəkdir. İsveçdə məsələn, vergi sistemi elə qurulmuşdur ki, vergi ödəyiciləri özlərinin gəlirlərinin 50% və daha artıq hissəsini dövlət xəzinəsinə ödəyirlər. Bu heç də onların istehsalın inkişafına marağını azaltmır. Çünki başqa ölkələrdə vergi ödəyicilərinin öz gəlirləri hesabına həll etdikləri sosial xarakterli problemləri bu ölkələrdə dövlət öz vəsaitləri hesabına həll edir. Bu isə ağır vergi yükündən narazılığın qarşısına sədd çəkir və maraqlar balansı gözlənilmiş olur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/703555>
2. <https://bbn.az/vergi-yuku-n%C9%99dir/>
3. <https://www.taxes.gov.az/files/2/jurnal/AVJ2018R3N136.pdf>
4. Kəlbəyev Y.A., Həmbətov T.M. Vergilərin hesablanması dair praktikum (Dərs vəsaiti). Azərbaycan dilində. Bakı: 2008, 396 səh.